

Ur 1700-talets sibiriska musikhistoria

Av Anna Nedospasova

I ett av Stockholms bibliotek förvaras ett musikmanuskript från 1700-talet, som på ett förvånande sätt relaterar till Sibiriens musikhistoria – det är en skrivbok med noter tillhörande den svenske regementsoboisten och kompositören Gustaf Blidström. På grund av en ödets nyck befann han sig år 1711 med några andra svenskar, som tillfångatagits vid Poltava, i deportation. Efter att ha genomlevt 12 år i svår sibirisk fångenskap, kunde han efter det att freden i Nystad slutits återvända till Sverige, medförande sina musikaliska notationer. Eftersom några exempel, som visar hur instrumentalmusik klingat i de sibiriska städerna vid denna tid, praktiskt taget inte bevarats, utgör Gustaf Blidströms Tobolskmanuskript, daterat 1715, i sitt slag ett unikt dokument av stort intresse såväl för musikforskare som för musiker.

Historien med manuskriptets uppdykande hänger samman med händelserna i det Nordiska kriget åren 1700-1721. Segern i detta blev en av de största bedrifterna under Peter I:s regering, och tack vare denna kunde Ryssland öppna sitt så kallade ”fönster mot Europa”. De många positiva följderna av den ryska arméns och flottans ärorika seger över ”det svenska lejonet”, (som man på den tiden kallade den svenske kungen Karl XII) ledde till en mängd förändringar i den ryska statens seder och bruk, däribland också inom det musikaliska skapandet. Sverige hade redan i början av 1700-talet skapat en tradition då det gällde instrumentellt utövande, medan man i Ryssland vid denna tid bara förvånade sig över de ovanliga barockinstrumenten och de musiker som förmådde spela på dem. Det här är vad man kunde läsa om detta i musiktidskriften *Musik och sång*, utgiven i Sankt Petersburg den 15 december 1898:

Den västeuropeiska musiken, som redan i början av sextonhundratalet uppnått en anmärkningsvärd blomstring, fick fotfäste i den ryska myllan tillsammans med de andra nymodigheter på det kulturella området, som infördes av den store omdanaren av det ryska samhällslivet. Peter den store, var den förste av de ryska härskarna, som såg på musiken som ett av medlen att civilisera och mildra de ryska sederna, och han bemödade sig om dess spridning i Ryssland. År 1699 förde det Brandenburgska sändebudet till Moskva med sig en gosskör med musikanter som spelade oboe. Denna kör föll Peter I så till den grad i smaken, att han köpte hela kören för 1200 guldmynt. Snart därefter ledde tsaren en egen orkester, som bestod av tjugo personer och som efterhand till en del utfylldes av musikanter, som rekvirerats från utlandet, och till en del av svenska krigsfångar. Vid denna tid bestod de bästa orkestrarna uteslutande av utländska musiker, som antingen själva reste till Ryssland, eller som erbjöds tjänster vid hovet eller hos de rika människor som hade egna orkestrar. Då emellertid Peter I även önskade se ryska musiker, ålade han de till Ryssland inbjudna gästerna att undervisa de ryska elever, som hade valts ut bland kanslitjänstemännen, och dessa elever gjorde snart sådana framsteg, att de bästa av dem kunde inlemmas i tsarens egen orkester.

Utökandet av antalet musiker befrämjades i inte ringa grad också av kriget mot Sverige, eftersom det bland de tillfångatagna svenskarna visade sig finnas ett stort antal regementsmusiker, som sedermera kom att ta tjänst i de ryska trupperna och i adelsmännens orkestrar.

Det öde som drabbade de svenska krigsfångar som vistades i Sibirien utgör en intressant sida av den ryska historien. Även om i synnerhet krigsfångarnas vardagsliv i sin helhet i tillräcklig grad studerats av ryska och svenska historiker, fortsätter icke desto mindre letandet efter uppgifter i ryska och svenska arkiv, vilket understundom lett till oväntade fynd. Till ett sådant kan man hänföra det av den svenske musikern Per Mattsson år 1999 upptäckta manuskriptet av Gustaf Blidström.

Blidström befann sig bland det stora antal krigsfångar som tagits efter slaget vid Poltava vid floden Dnepr i trakten av Perevolotjna de 27-30 juni 1709. Det totala antalet svenska fångar – högre stabstjänstemän, soldater, officerare, däribland också deras hustrur, barn, tjänare och dessutom hovfunktionärer – uppgick enligt olika uppgifter till mellan 15- och 20 tusen personer. Bland dessa tillfångatagna fanns det några militärorkestrar med inalles 279 man. Karl XII:s armémusikanter – inte bara svenskar utan också tyskar och polacker – var väl utbildade och behärskade som regel ett antal instrument. I deras uppgifter ingick det inte bara att följa krigsförloppet utan också att tjänstgöra under kungens lediga tid, då han till tonerna av musik tog igen sig efter de otaliga bataljerna.

Omkring 120 av Karl XII:s tillfångatagna orkestermedlemmar deltog ett halvt år efter slaget vid Poltava som musikanter under den ryska arméns triumftåg genom Moskva. De svenska fångarna fördes längs det snöiga decembermoskvas huvudgator under de för detta tillfälle uppförda triumfbågarna, och på hästforor forslade man krigstroféerna, bland vilka det också fanns musikinstrument.

Efter det att man år 1711 i Svijazjsk bland krigsfångarna upptäckt förberedelser till flykt, men också i samband med det tilltagande hotet om ett krig mellan Ryssland och Turkiet, överfördes större delen av dem till Sibirien. Som allt fanns det i det sibiriska guvernementet, som under början av 1700-talet också omfattade området vid Uralbergen fram till Kamtjatka, i storleksordningen 9000 svenska krigsfångar. Det är anmärkningsvärt att ungefär hälften av dessa för alltid bosatte sig här och bidrog till att skapa den sibiriska befolkningen och dess nyodlingar i detta gigantiska, rika territorium.

I Tobolsk, där Gustaf Blidström hamnade, fanns det omkring 900 förvisade officerare ur Karl XII:s armé. Genom de fångna karolinernas ankomst, förstärktes Tobolskbataljonens musikdetalj, och den blygsamma gruppen signalister förvandlades till en fullodig militärorkester. Bland svenskarna fanns det utländska officerare - till en del tyskar ur de tre dragonregementen, som tagits tillfånga vid Perevolotjna. En av dessa, Kurt von Wrech, grundade 1724 i Tobolsk en skola där fångarnas barn undervisades. Där studerades i huvudsak aritmetik, tyska, franska, välskrivning, tio Guds bud och moralregler, och dessutom undervisade de svenska lärarna i musik, dans, teckning och gymnastik. Den från Braunschweig härstammande Beber, som år 1712 utgav boken *Det omdanade Ryssland*, påpekar att många av de svenska fångarna var ”förfarna hantverkare – konstnärer, guld- och silversmeder, svarvare, musikanter, komedianter, och att de så mycket de kunde bidrog till ungdomens förkovran.”

Svenska fångna musiker i städerna Tobolsk, Tiumen och Tomsk, där vittnesbörd om deras verksamhet bevarats, ägnade sig åt musikeryrket, undervisade i instrumentspelning och förfärdigade själva musikinstrument. I *Historisk översikt över Sibirien*, skriven år 1886, talar P. A. Slovtsov om ett kollektiv svenskar som gav konserter i salongerna ”från Tobolsk ända

till floden Jenisej”. Att dessa konserter hölls i salonger, vittnar om att repertoaren inte bara bestod av militärmusik utan också av societetsmusik, i synnerhet då dansmusik.

Spår av svenskarnas musikaliska och kulturella verksamhet under den period som nu granskas, finner vi i reseskildringarna från denna tid. Sålunda publicerar i Irkutsk år 1968 E. P. Zinner det intressanta verket *Sibirien hos kända västeuropeiska resenärer* där han presenterar utdrag ur engelsmannen John Bell Antermonskijs Ireseanteckningar (1720-21):

Under vår vistelse i Tomsk roade vi oss med fiske och jakt. Vi närvaro också vid konserter utförda av svenska officerare och herr Kozlov, stadens kommandant. Dessa gentlemän äro icke mindre förfarna med sina instrument än deras kollegor i Tobolsk. Herr Kozlov är godmodig och mycket gladlynt och behandlar dessa officerare synnerligen human. Bland dem finns det en svensk präst, herr Westadius, som är mycket begåvad och lärd. Jag kan inte undgå att påpeka, att de fångna svenskarna i icke ringa utsträckning främjat civilisationen i dessa avlägsna trakter och förmedlat många nyttiga konstformer, som före deras ankomst varit nästan okända. Många av officerarna äro litterärt bildade adelsmän, som ägna sin tid åt angenäma och tjugande vetenskapsgrenar, i synnerhet musik och måleri; i vissa av dessa hava de uppnått stor konstfärdighet. Jag har bevistat några av deras konserter och blivit storligen förvånad, då jag funnit så mycken harmoni och så skilda musikinstrument i denna del av världen. Stundvis ägna de sig med nöje åt att undervisa unga herrar och damer i de tyska och franska språken, i musik, dans och andra färdigheter, och hava de genom detta förskaffat sig vänner bland personer i hög ställning, en omständighet, som för människor i deras situation visar sig vara såväl hedrande som nyttig.

Det är troligt att svenskarna på sina konserter också spelade musik av G. Blidström. Hans Tobolskmanuskript innehåller omkring trehundra melodier, skrivna med en gammal fransk klav som nu kommit ur bruk. Man kan anta, att Blidström förutom oboe också behärskade fiolspel, i manuskriptet finns variationer på La folia, skrivna med dubbla nottecken.

I manuskriptet finns också ett stort antal marscher, polonäser och menuetter. Några av dem utgör bara utkast till musikaliska idéer, men den övervägande delen är i avslutad form. Några av melodierna har underrubriker, som visar på konkreta, historiska adressater, till exempel, *Dragongeneral Topps marsch*, *De danska grenadjärernas marsch*, *Monsieur Strobels gigue*, *Prins Eugens marsch*, *Prins Ljubomirus polonäs*. Det finns också andra melodier som *Moskvadans*, *Smolenskpolonäs* – Blidström hade säkerligen lyssnat till dem i Ryssland.

De långsträckta vandringar Karl XII:s armé gjorde i Nordeuropas länder, gjorde det möjligt för de kungliga orkestermedlemmarna att bekanta sig med dessa territoriers musikkultur, och Blidström och de andra regementsmusikerna tog många musikaliska intryck i Tyskland, Polen och Österrike. Den svenske musikvetaren S. Landmanson visar i sin artikel ”Menuetter och polska danser”, publicerad år 1912 i den svenska tidskriften *Svenska Landsmålen*, på släktskapet mellan Blidströms melodier och senare exempel i den västeuropeiska, klassiska musiken, i synnerhet då J. S. Bach, J. Haydn och den svenske kompositören C. M. Bellman (1700-tal).

¹ Den skotske upptäcksresanden John Bell (1691-1780) var född på godset Antermony. Därav det ryska tillägsnamnet *Antermonskij* dvs. ”John Bell från Antermony”. Övers. *anm.*

I samband med att Blidström var regementsoboist uppstår en intressant historisk parallell. En berömd samtida med händelserna vid Poltava var ingen mindre än Johann Sebastian Bach. Det är bekant, att hans äldre bror, Johann Jacob, som kunde spela på blåsinstrument, liksom Gustaf Blidström år 1714 värvades som oboist till Karl XII:s armé. Johann Jacob Bachs personlighet skulle förmodligen inte ha gjort något avtryck i musikhistoriens annaler, om inte Johann Sebastian år 1704 skrivit sitt enda programmatiska klaverstycke *Capriccio vid en älskad broders avresa*. Andra delen av detta *capriccio* – ”Bilder av olika händelser, som kan inträffa i ett främmande land”, framstår i ljuset av vad vi vet om fångarnas öde tillräckligt klart. Johann Jacob undgick lyckligtvis Gustaf Blidströms öde och hamnade inte i fångenskap. Tillsammans med resterna av den svenska hären och Karl XII flydde han genom Ukraina och Polen till Konstantinopel och kom år 1713 till Stockholm. Där tjänstgjorde J. J. Bach som hovmusiker under ledning av den kände svenske kompositören J. H. Roman. J. J. Bach, som avled år 1722 i en ålder av fyrtio år, efterlämnade inga arvingar.

Man kan hypotetiskt anta, att de två regementsoboisterna Bach och Blidström efter fem års gemensam tjänstgöring i den svenska armén i egenskap av ”skråbröder” kände varandra, och man kan förmoda att de inte bara under krigets vardag musicerade tillsammans. Det är fullt troligt att Johann Jacob som företrädare för en så känd och mångtalig dynasti av tyska musikanter, bekantade Blidström med musik av andra Bachsläktingar. Således kunde man kring år 1720 i Sibirien lyssna till verk av Johann Sebastian, hans samtida och hans föregångare.

På ett förbluffande sätt påminner en av Blidströms menuetter (nr. 24) melodiskt inte bara om menuetterna ur *A. M. Bachs nothäfte* men är också direkt analoga till den anonyme, ryske upphovsmannens visa *Drick, bröder, drick!*, som var skriven i den så kallade ”dryckesvisegenren”. Melodin blev så populär att den fick många underrubriker av skiftande innehåll, och på samma motiv finner man *Överge, Cupido, dina pilar*. Den ryske musikvetaren J. V. Keldysj, visar, förutom på ovan nämnda visor, också på existensen av ytterligare tre varianter av melodin *Drick, bröder*. De mångtaliga musikaliska variationerna understryker existensen av en muntligt traderad, populär melodi, skriven av Blidström i form av en graciös menuett.

Det unika i de intill våra dagar bevarade musikaliska verk, som under första hälften av 1700-talet klingade i Sibirien, har, tillsammans med den höga musikaliska kvalitén i Gustaf Blidströms Tobolskmanuskript, varit anledningen till skapandet av det internationella, kulturmusikaliska projektet *Ekon från Poltava*. Sommaren 1999 skapades till 290-årsminnet av slaget vid Poltava ett gemensamt program för den svenska ensemblen LAUDE NOVELLA och den ryska ensemblen för tidig musik INSULA MAGICA, baserat på verk ur Tobolskmanuskriptet men också på exempel ur svensk och rysk instrumental- och vokalmusik från 16- och 1700-talen. Genom bidrag från de båda ländernas ambassader har programmet *Ekon från Poltava* framförts i Sverige och på konserter i de ryska städerna Moskva, Tomsk, Tobolsk och Tiumen.

Översättning: Kjell Johansson ©